

uz samu dunavsku granicu u Valeriji i Prvoj Panoniji (možda i u sjeveroistočnom rubu Druge Panonije), a ne u Saviji, kako se još i danas misli u dijelu historiografije. Stoga je i logičnije da se Amancijevo sijelo nalazilo bliže području njegova rada, a ne tako udaljeno. Drugo, tu je pitanje naziva *Suavija* za *Saviju*, koji Lotter (str. 36, 102, 123 i sl.) plauzibilno povezuje s doseobom podunavskih Sveva u Saviju u drugoj polovici V. st., premda ovu doseobu ne bi trebalo kronološki smještati u razdoblje prije propasti Atiline države 454. godine. I identifikacija rječica koje su omeđivale naseobinsko područje ostrogotskoga kralja Valamira (*Scarniunga* i *Aqua nigra* kod Jordana, *Getica*, 268) čini se jednako uvjerljivom (prva bi bila vodeni sustav Lonja – Čazma – Kamešnica – Glogovnica, a druga Karašica – Karassó). Mogući prigovor zašto bi Jordan za geografsko određenje upotrebljavao manje poznate rijeke, a ne Savu ili Dunav, može se razriješiti pretpostavkom da je to učinio crpeći iz svog izvora (danas izgubljene Kasiodorove gotske povjesnice) u kojem se to razgraničenje opisivalo s više detalja.

Ukupno uzevši, unatoč pojedinim slabostima, Lotterova sinteza iznimno je dragocjeno djelo, nezaobilazno u proučavanju kasnoantičke povijesti Zapadnog Ilirika jer pruža znatan temelj na kojemu se mogu graditi daljnja istraživanja. Nadajmo se da će u tom smislu dati poticaj i hrvatskim znanstvenicima jer je povijest južne Panonije i Dalmacije u kasnoj antici još nedovoljno istraženo područje u našoj historiografiji.

Hrvoje Gračanin

DAVOR DUKIĆ, Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja, *Thema, Zadar 2004, 275 str.*

Dijakronijskim preletom po hrvatskoj kulturnoj baštini, posebice na pisanome mediju, zapazit ćemo kako se znatan broj tekstnih naslova sadržajno veže uz vrijednosne predodžbe o osmanlijskome/turskome entitetu s kojim je hrvatski narod više stotina godina dijelio i prostore i događaje. Stoga će hrvatski mentalitet, sasvim razumljivo, tijekom stoljeća oblikovati imaginativno rječničko blago o «susjedima» drugačije kulture i konfesije.

Godine 2004., prvi su put na jednome mjestu monografski obrađena djela hrvatske ranonovovjekovne kulture u kojima je predodžba Turaka važna sastavnica njihova tematskoga svijeta. Suvremenom je metaforičkom frazom – *Sultanova djeca* – Davor Dukić, profesor Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, objedinio relevantne tekstove o predodžbi Turaka u starih hrvatskih pisaca dajući nam izvanrednom akribijom pregledan niz stereotipnih motiva. Autor je uspio ukazati na njihove povijesno-političke, regionalne i žanrovske uvjetovanosti.

Turci u hrvatsku književnu produkciju ulaze svojom izravnom prisutnošću već sredinom 15. stoljeća, ali će ona do prijelaza iz 15. u 16. stoljeće biti isključivo na latinskome jeziku (str. 7-40). U hrvatskih su pisaca najzastupljeniji žanrovi latinske literature o Turcima bili protuturski govori (F. Marcello, B. Zane, T. Andreis, Š. Kožičić Benja, S. Posedarski,

B. Frankopan, K. Frankopan, V. Frankopan, F. Frankopan, P. Cedulin) i poslanice (J. Divnić, M. Marulić, T. Andreis), a adresati najčešće pape i utjecajni europski vladari. Osim sveopće teme turskih osvajanja, u našu će latinsku literaturu polagano ulaziti i teme kulturnoga karaktera, posebice u lirске pjesme (J. Šižgorić, J. Pannonius, T. Niger, F. Božičević Natalis, T. Andreis), putopise (A. Vrančić, B. Đurđević) i historiografsku literaturu (K. Cipiko, F. Petančić, L. Crijević Tuberon). Najveći je dio spomenutih djela karakteriziran nekim općim, zajedničkim mjestima: Turci su mahom prikazani kao osvajački, nasilan i krivovjeran narod s Istoka koji ubrzano osvaja područja europskoga jugoistoka. Autor je dobro primijetio kako se u promatranim tekstovima mogu uočiti tri stereotipna objašnjenja brzoga teritorijalnog rasta osmanlijske države: 1) onostrani razlog – Turci su Božja kazna za grijehе kršćana, 2) politički razlog – turska su osvajanja posljedica kršćanske nesloge i 3) vojno-strateški razlog – turska je nepobjedivost posljedica njihove dobro izvježbane, naoružane i disciplinirane vojske. U opća mjesta hrvatske rane latinske literature o Turcima spadaju i prikazi zlodjela turskih osvajača: paljenje usjeva i naselja, pljačke, odvođenje ljudi u ropstvo, silovanje žena, ubijanje staraca i zarobljenika, oskvrnjivanje kršćanskih svetinja i sl. Sva su navedena obilježja izraz straha i samorazumljive reakcije hrvatskoga naroda na munjeviti turski prodor u ovaj dio Europe, pa će Hrvatska općom mobilizacijom i konfrontacijom s Turcima zadiviti Europu koja će je nagraditi tek jalovim kvalifikativom «predziđa kršćanstva». Istodobno, hrvatski latinisti nastoje upoznati europsku javnost i s turskom civilizacijom prinavljajući teme o osmanlijskome državnom ustrojstvu, običajima i svakodnevnom životu (K. Cipiko, F. Petančić, L. Crijević Tuberon, B. Đurđević).

Na samom se kraju 15. stoljeća turska tema pojavljuje i u djelima pisanim na hrvatskome jeziku na kojem potpuni procvat doživljava u 16. stoljeću (str. 41-97). Autor je ovo razdoblje nazvao «vrijeme lamentiranja i novog susjeda» budući da je u onodobnoj literaturi prevladavao osjećaj straha i bespomoćnosti pred naletima Turaka. Bijeg u neotuđiv duševni svijet činio se jedinim obećavajućim rješenjem, a žanrovski se najbolje mogao iskazati lirskim oblicima ili lirskim umetcima (P. Zoranić). O Turcima se piše i u svim važnijim žanrovima, poput epike u stihu (B. Karnarutić, A. Sasin, niz anonimnih epskih pjesama o kršćansko-turskim ratovima), političkoga pjesništva (M. Marulić, M. Vetranović, Š. Budinić), dramskih tekstova (H. Lucić, M. Držić, M. Benetović) i historiografskih zapisa (Š. Kožičić Benja, A. Vramec). Autor zapaža kako većinu tekstova obilježavaju ista stereotipna mjesta koja se javljaju u istodobnoj latinskoj literaturi: Turci kao Božja kazna, kršćanska nesloga, nepobjediva turska vojska, opis turskih zlodjela i sl. Određenu prekretnicu pri odabiru stereotipnih mjesta autor uočava u dramama, napose u komedijama (M. Držić, M. Benetović), pa već u Lucićevoj «Robinji» Turci prestaju biti inovjerni osvajači s Istoka preuzimajući ulogu novih susjeda s kojima se ratuje, ali i trguje. U 16. se stoljeću pojavljuju i prva historiografska djela koja relativno objektivno nastoje prikazati tursku povijest (Š. Kožičić Benja, A. Vramec).

Velike pobjede kršćanskih vojska (Lepant 1571., Sisak 1593., Győr 1598. itd.) na poseban će način nadahnjivati hrvatske pisce od Orbinija do Vitezovića u pisanju «velikih priča» o «velikim događajima» za «velika nadanja» (str. 98-158). Ovo potonje (želja za konačnim protjerivanjem Turaka iz Europe) tek će u narednome vremenu postati jednim od općih mjesta protuturske literature. Iako je u 17. stoljeću uočljivo kvantitativno zaostajanje obrade turske teme u odnosu na prethodno razdoblje, upravo tada izlazi i možda najzanimljivija literatura o Turcima u cijelome opusu hrvatske književnosti i kulture.

Autor je primijetio kako je dugotrajni i iscrpljujući mletačko-turski Kandijski rat naišao na vrlo slab suvremeni literarni odjek u proznome obliku (F. Divnić, P. Šilobradović), za razliku od nekih dužih narativnih djela u stihu u kojima se tematiziraju legendarna turska opsada Sigeta (P. Zrinski, V. Menčetić, P. Ritter Vitezović), događaji iz Ciparskoga rata (J. Baraković), suvremeni događaji u «neprijateljskome taboru» (I. Gundulić, I. T. Mrnavić), politika s pogrdnim nazivom «sette bandiere di Ragusa» (J. Palmotić Dionorić) te turska opsada Beča (P. Bogašinović, P. Kanavelić). Zapaža se izostanak prikaza Turaka kao zastrašujućih i nepomirljivih neprijatelja kršćanskih zemalja, a već ukazano pretkazivanje skorašnjega izгона Turaka s europskoga jugoistoka postaje općim izražajnim mjestom. U tome je stoljeću napisano djelo u kojem je ostvaren najtolerantniji odnos prema Turcima u čitavome opusu hrvatskoga ranonovovjekovlja: Vitezovićev spjev “Odi-ljenje sigetsko”, u završnome dijelu sastavljen kao niz nadgrobnica posvećenih poginulim junacima pod Sigetom koji su svojom junačkom smrću, bez obzira na konfesionalnu pripadnost, stekli «ulaznicu u nebo».

U razdoblju od početka druge opsade Beča (1683.) pa do kraja «Turskoga rata» (1792.) u književnim se djelima osjećaju neke nove tendencije u obradi turske teme (str. 159-196). Evidentno opadanje turske političke i vojne moći objašnjava se stereotipom «kola sreće», simbolom promjenljivosti/prolaznosti zemaljske sreće, te se «vremenom okrenutog kotača» izravno aludira na stereotip Turaka kao Božje kazne koji se rabio u kontekstu prisjećanja na povijesne događaje 15. i 16. stoljeća. Stanje vojne i kulturne nadmoći očituje se nizom općih mjesta u hrvatskim djelima toga razdoblja: sveprisutnoj ideji izгона Turaka iz Europe pridružuju se izrazi podsmješljiva i podcjenjivačkoga odnosa budući da tursku kulturu obilježavaju samo siromaštvo, zaostalost i primitivizam. Osim toga, hrvatski se pisci ne libe istaknuti etičko ponašanje kršćanskih vojnika: milosrđe kršćanskih pobjednika prema poraženim muslimanskim protivnicima (P. Bogašinović, J. Krmptić, B. Bošnjak, J. Malevac, Đ. Ferić). Autor dobro primjećuje kako je u tome vremenu došlo i do svojevrstne promjene sadržaja pojma Turci: dok se u 16. i 17. stoljeću navedeni etnonim uglavnom odnosio na vojsku i državno ustrojstvo Osmanskoga Carstva, u 18. se stoljeću njime sve više označuje susjedno muslimansko stanovništvo slavenskoga podrijetla. Time u literaturu ulazi i tema poturčeništva koja će, kako navodi autor, biti naročito potentna od hrvatskoga narodnog preporoda pa sve do hrvatske Moderne. Ovisno o vrijednosnome odnosu vjerskoga i etničkoga, poturčeništvo se različito vrednuje. Autor, nadalje, uspoređuje F. Grabovca i A. Kačića Miošića, dvojicu pisaca koji potječu iz iste regije, pripadaju istoj generaciji, prošli su isto obrazovanje, djelovali u okružju iste ideološke paradigme, pisali o istim ili sličnim temama, ali s bitno različitim vrijednosnim konotacijama. Dok Grabovčev “Cvit razgovora” predstavlja vrhunac u sotonizaciji Turaka u hrvatskoj književnosti ranoga novovjekovlja, odnos prema Turcima u Kačićevu “Razgovoru ugodnom” spada u one najtolerantnije. Naime, on se u Kačića temelji na varijanti panslavenske ideologije i veličanja junaštva na pozadini etike usmene epike. Konačno, u nekih pisaca koji su djelovali u europskim kulturnim središtima tolerantniji odnos prema Turcima proizlazi iz prihvaćanja novih liberalnih ideja (I. Lovrić, A. T. Blagojević).

Osim općih dijakronijskih tendencija, autor donosi zanimljive razlike u regionalnim pristupima turskoj temi u hrvatskoj književnosti ranoga novovjekovlja. Za razliku od dubrovačke politike i obzira prema Turcima, zbog čega su djela dubrovačkih pisaca s turskom tematikom mahom ostajala u rukopisu (M. Vetranić, A. Sasin, I. Gundulić), hrvatski pisci mletačke Dalmacije trajno su i vrlo izraženo zauzimali antiturski stav, uvijek

prožet nekom varijantom domoljubnih ideologema (M. Marulić, P. Zoranić, B. Karnarutić, J. Baraković, F. Grabovac, A. Kačić Miošić itd.). U središnjoj Hrvatskoj turska je tema, osim u historiografskim djelima (A. Vramec, J. Rattkay), najslabije zastupljena u odnosu na ostale hrvatske regije budući da se u svakodnevlju tursko susjedstvo ipak slabije osjećalo. U Slavoniji, koja je tek oslobođenjem na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće zakoraknula u povijest hrvatske pisane kulture, turska je tema u uskoj vezi s politikom Habsburške Monarhije prema Osmanskome Carstvu. Zbog toga se kroz sadržaj slavonske literature stalno provlači tema civilizacijske zaostalosti, nerada i hedonizma koje su za sobom navodno ostavili Turci (M. A. Relković). Potkraj 18. stoljeća, kada je Habsburška Monarhija u savezu s Rusijom ušla u rat protiv onemoćaloga Osmanskog Carstva, javlja se niz djela u slavonskoj književnosti koja taj rat tematiziraju s uobičajenim onodobnim predodžbama o Turcima (A. Ivanošić).

Nakon jasne eksplikacije teksta koja je inkorporirana nizom najzanimljivijih citata, autor klišeizirane predodžbe kulturnih stereotipa o turskome čovjeku i njegovoj kulturi definira i terminološki određuje u «pojmovniku» (str. 197-218) te konačno prinosi i «rječnik aksioloških atribucija» (str. 219-233) čime još jednom pokazuje stručnu kompetenciju bavljenja Sultanovom djecom.

Na koncu možemo dodati kako je knjiga Davora Dukića sveobuhvatan pogled s hrvatske strane na onu «drugu», tursku stranu, a da je ova tematska literarna konjunktura trajala, svjedoči i autorov popis od preko stotinu analiziranih djela hrvatske književnosti ranoga novovjekovlja. Dukićeva je knjiga napisana s glavom i repom, a vrsnoći njezina sadržaja neće zasmetati ni konstatacija da se naprosto čita kao roman, u jednome dahu, pa je uistinu preporučujem svima.

Ivan Botica

---

*SREĆKO M. DŽAJA, Politička realnost jugoslavenstva (1918.-1991.),
Svjetlo riječi, Sarajevo – Zagreb 2004, 367 str.*

Nasilni raspad Jugoslavije pobudio je veliko zanimanje u znanosti i publicistici, pa su o toj temi i o samom jugoslavenstvu u novije vrijeme napisana brojna i opsežna djela. Tom se trendu priključio i Srećko M. Džaja knjigom «Die politische Realität des Jugoslawismus (1918-1991)», objavljenom u Münchenu 2002., čiji je bosanskohercegovačko-hrvatski prijevod tiskan 2004. godine.

Džaja temi jugoslavenstva pristupa na nov, dosad neuobičajen način. Iako se radi o povijesnoj temi, knjiga se ne obraća samo povjesničarima po struci, već mnogo širem krugu čitatelja. Autor povijest jugoslavenstva vidi u dvije odvojene vremenske cjeline: a) u razdoblju teoretskog jugoslavenstva kad su se tom idejom nadahnjivali južnoslavenski mislioci i političari pokušavajući u suradnji s južnoslavenskim narodima riješiti nacionalna pitanja i izbjeći podložnost okolnim neslavenskim nacijama i b) u razdoblju praktičnog jugoslavenstva koje je trajalo od 1918. do 1991. kad je jugoslavenska ideja provedena u

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 37

U SPOMEN IGORU KARAMANU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2005.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 37

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2005. godine

Naklada

400 primjeraka